

Тема: ОРГАНИ І УСТАНОВИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Загальна характеристика кримінально-виконавчої служби України

Діяльність, спрямована на виконання кримінальних покарань, посідає значне місце в справі реалізації державної політики у сфері виконання покарань. Ця діяльність є виразом державного примусу і має значні особливості, тому у кожній державі створена система органів, на які покладено виключний вид діяльності - виконання покарань.

Побудова системи органів та установ виконання покарань безпосередньо залежить від тих видів покарання, які передбачені законодавством.

Стаття 51 Кримінального кодексу України передбачає 12 видів покарань. Виконанням кожного з них займається певний орган (установа), сукупність яких складає кримінально-виконавчу службу нашої держави.

Відповідно до діючого законодавства (ст. 11 КВК України) кримінально-виконавчу службу України складають органи та установи виконання покарань.

Органами виконання покарань є: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, його територіальні органи управління, уповноважені органи з питань пробації. Тобто до органів виконання покарань законодавець відносить такі організації, які перш за все, здійснюють управлінські, адміністративно-господарські функції, виконують покарання, не пов'язані з позбавленням волі, і в яких засуджені фактично не утримуються.

Установами виконання покарань є: арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (далі - виховні колонії), слідчі ізолятори у випадках, передбачених КВК.

Виконання покарання у виді конфіскації майна здійснює Державна виконавча служба, яка не відносить до органів або установ виконання покарань. Окремо законодавець виділяє військові частини, гауптвахти та дисциплінарні батальйони, які здійснюють виконання покарань щодо засуджених військовослужбовців. Ці установи, хоча і здійснюють виконання окремих видів покарань, все ж таки не входять до кримінально-виконавчої служби.

Таким чином, зі змісту закону випливає, що установами виконання покарань називаються ті організації, які безпосередньо здійснюють виконання конкретних видів кримінальних покарань та в яких безпосередньо утримуються засуджені.

Ключовими ознаками органів та установ виконання покарань є:

- 1) виключний характер діяльності – виконання покарань;
- 2) здійснення визначених функцій – управлінських та адміністративно-господарських та кримінально-виконавчих.

Сьогодні Кабінетом міністрів створено низку державних установ, які пов'язані з кримінально-виконавчою діяльністю і пробацією, але за своїми функціями і завданнями відрізняються установ виконання покарань. Йдеться про Державну установу «Центр пробації», Державну установу «Генеральна дирекція Державної кримінально-виконавчої служби України», Державна установа «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України».

Персонал, який забезпечує діяльність органів та установ виконання покарань, має статус державних службовців. Закон “Про чисельність Державної кримінально-виконавчої служби України” встановлює, що загальна чисельність персоналу складає 33 % від кількості осіб, які утримуються в установах виконання покарань. Ця вимога поширюється на виправні колонії, виховні колонії, слідчі ізолятори, виправні центри та арештні доми.

Органи і установи виконання покарань спрямовують свою діяльність на досягнення цілей, які стоять перед кримінальним покаранням, на досягнення мети і завдань кримінально-виконавчого законодавства, а також намагаються досягнути виправлення та ресоціалізації засудженого за допомогою тих засобів, які надані цим органам та установам законом.

Управління кримінально - виконавчою службою. Органи виконання покарань та їх компетенція

Кримінально-виконавчій службі України притаманні всі ознаки системного явища. Оскільки служба утворюється із множинності елементів, які перебувають у взаємовідносинах, вона має ознаки керованості.

Центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері виконання кримінальних покарань є Міністерство юстиції України, яке спрямовує, координує та контролює діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України. Служба у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства.

Будь-який процес управління передбачає здійснення організуючої, виконавчої, розпорядчої та адміністративно-господарчої діяльності певним органом. Оскільки кримінально-виконавчу службу складає множинність елементів, тобто органів та установ виконання покарань, Служба, керуючи ними, здійснює цілу низку функцій: планування, організація, загальне керівництво, оперативне розпорядження, прогнозування, облік та контроль. Але процесу управління кримінально-виконавчою службою, притаманні і специфічні функції, зокрема, функція виконання кримінальних покарань. Ця функція є визначальною у всій діяльності органів та установ виконання покарань, оскільки ці органи, як уже вказувалося, наділені спеціальним статусом та зайняті спеціальною діяльністю – виконанням кримінальних покарань. З метою реалізації, насамперед, саме цієї функції Служба у ході здійснення управління кримінально-виконавчою системою, вступає у різноманітні правовідносини з метою задоволення всіх потреб кримінально-виконавчої служби. Ці правовідносини торкаються галузей адміністративного, господарського, цивільного, кримінального, трудового права. Принцип субординації та підпорядкованості органів та установ виконання покарань передбачає можливість управління кожним органом або кожною установою виконання покарань підпорядкованими їм процесами на відповідному рівні. У цій сфері такі органи або установи наділені владними повноваженнями щодо управління підпорядкованими їм процесами.

Таким чином, відповідно до функцій, які покликаний виконувати орган управління, повноваження Служби можна поділити на:

- повноваження з планування, організації та вдосконалення служби;
- повноваження щодо загального керівництва служби;
- повноваження щодо оперативного розпорядження справами служби;
- повноваження щодо прогнозування розвитку та діяльності служби;
- повноваження щодо забезпечення охорони прав людини та засуджених.

Основними завданнями Служби є:

- реалізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;
- реалізація державної політики у сфері пробації;
- внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації;
- забезпечення формування системи наглядових, соціальних, виховних та профілактичних заходів, які застосовуються до засуджених та осіб, узятих під варту;
- контроль за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав та інтересів засуджених та осіб, узятих під варту.

Для виконання покладених на неї завдань Служба наділена необхідною компетенцією та здійснює взаємодію з іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, а також з відповідними органами іноземних держав.

Для централізації системи управління Державної кримінально-виконавчої служби Уряд утворив міжрегіональний територіальний орган Міністерства юстиції вищого рівня з питань виконання кримінальних покарань - Адміністрацію Державної кримінально-виконавчої служби України. В цьому органі передбачається акумулювати в питаннях організації діяльності воєнізованих формувань та організації охорони та режиму, організації та контролю за виконанням вироків суду та інших судових рішень із застосуванням передбачених законом засобів

виправлення засуджених, організації і контролю оперативно -розшукової діяльності органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів.

З огляду на викладене, сьогодні структура органів і установ виконання покарань виглядає наступним чином: кординує і направляє діяльність Служби – Міністерство юстиції України.

Для забезпечення діяльності за окремими напрямками роботи Служби Кабінетом міністрів утворені юридичні особи публічного права, - державні установи:

- «Центр пробації», - для здійснення і керування пробаційною діяльністю;
- «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України»,
- для забезпечення належної медичної допомоги в кримінально-виконавчій системі;
- «Генеральна дирекція Державної кримінально-виконавчої служби», - для здійснення метаріально-технічного забезпечення діяльності ДКВС.

Крім цього, в структурі ДКВС утворено:

- Департамент ресурсного забезпечення ДКВС, основними завданнями якого є управління і контроль у сфері: ресурсного забезпечення органів і установ виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України; виробничої та господарської діяльності органів, установ виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України та підприємств Державної кримінально-виконавчої служби України; державного нагляду за охороною праці і навколишнім середовищем; визначення потреби органів та установ у матеріально-технічних ресурсах, необхідних для здійснення їх виробничо-господарської діяльності, у тому числі комунальних послугах, продуктах харчування та речовому забезпеченні;

- Відділ інспектування дотримання прав людини в пенітенціарних закладах, завданнями якого є реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації; забезпечення контролю за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізації законних прав та інтересів засуджених та осіб, узятих під варту.

Державна кримінально-виконавча служба України має територіальні органи управління – міжрегіональні управління з питань виконання кримінальних покарань і пробації. Відповідно до пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 18.05.2016 № 348 «Про ліквідацію територіальних органів управління Державної

пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції» (далі – Постанова № 378) утворено як юридичні особи публічного права територіальні органи Міністерства юстиції - міжрегіональні управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації:

- Західне міжрегіональне управління, повноваження якого поширюється на територію Львівської, Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Рівненської та Тернопільської областей;

- Південне міжрегіональне управління, повноваження якого поширюється на територію Одеської, Кіровоградської, Миколаївської та Херсонської областей;

- Південно – Східне міжрегіональне управління, повноваження якого поширюється на територію Дніпропетровської, Донецької та Запорізької областей;

- Північно – Східне міжрегіональне управління, повноваження якого поширюється на територію Харківської, Луганської, Полтавської та Сумської областей;

- Центральне міжрегіональне управління, повноваження якого поширюється на територію Київської, Житомирської, Черкаської та Чернігівської областей;

- Центральне – Західне міжрегіональне управління, повноваження якого поширюється на територію Вінницької, Хмельницької та Чернівецької областей.

Ці органи забезпечують виконання кримінальних покарань на відповідній території, реалізують рішення і накази Служби на місцях, у межах своєї компетенції здійснюють поточне керівництво органами та установами виконання покарань у межах відповідної території, інформують Адміністрацію ДКВС про стан органів та установ виконання покарань відповідної території, виконують інші функції щодо забезпечення діяльності кримінально-виконавчої служби.

Окреме місце серед органів виконання покарань займають уповноважені органи з питань пробації. Уповноважений орган з питань пробації є органом виконання покарань, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та пробації. Орган пробації безпосередньо підпорядковується Державній установі «Центр пробації» та є відокремленим підрозділом без права юридичної особи. Штат (штатний розпис) органу пробації затверджує Державний секретар Міністерства юстиції України.

Чисельність персоналу органу пробації затверджує Міністр юстиції України у межах граничної чисельності, визначеної законодавством. Орган пробації утворюється Міністром юстиції України в адміністративно-територіальних одиницях України для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби України. До основних завдань уповноваженого органу з питань пробації відносяться підготовка досудових доповідей щодо обвинувачених; виконання кримінальних покарань у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт; здійснення нагляду за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей віком до трьох років; здійснення нагляду за засудженими до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, особами, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт; реалізація пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням та інші поновачення, визначені чинним законодавством України.

Установи виконання покарань

Установи виконання покарань – це організації, які безпосередньо і виключно здійснюють виконання конкретних видів кримінальних покарань, пов'язаних з позбавленням або обмеженням волі особи. Установами виконання покарань є: арештні дома, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії), слідчі ізолятори в випадках, передбачених КВК України.

У межах, визначених законом, виконання кримінальних покарань також здійснюють Державна виконавча служба, військові частини, гауптвахти і дисциплінарні батальйони.

З наведеного визначення випливає, що оскільки виключною діяльністю виправних, виховних установ та арештних домів є виконання відповідних кримінальних покарань, то вони в повному обсязі належать до установ виконання покарань. Державна виконавча служба, військові частини, гауптвахти і

дисциплінарні батальйони здійснюють різні функції та завдання, серед яких виконання деяких видів кримінальних покарань є одним із завдань, причому далеко не основним. Крім того, військові частини здійснюють функції організації та забезпечення несення військовозобов'язаними служби, а Державна виконавча служба здійснює примусове виконання рішень судів у цивільних та господарських справах, а також інших рішень судів. Тому ці органи не є установами виконання покарань.

До того ж органи та установи виконання покарань здебільшого утворюються Службою; що стосується військових частин, гауптвахт і дисциплінарних батальйонів, то вони утворюються Міністерством оборони України.

Зупинимось докладніше на кожному з видів установ виконання покарань та інших органах, які виконують деякі види кримінальних покарань.

Арештні доми – це вид установ виконання покарань, у яких засуджені відбувають покарання у виді арешту. Оскільки цей вид покарання пов'язаний з позбавленням волі, то в арештних домах створюються умови для забезпечення фізичної ізоляції засуджених від зовнішнього світу та оточуючих. Умови тримання в арештних домах повинні відповідати режимним вимогам відбування цього покарання та забезпечувати роздільне тримання окремих категорій засуджених, нагляд за ними, а сам арештний дім мати необхідну матеріально-технічну та побутову базу.

Вимоги до створення та внутрішньої і просторової організації арештних домів встановлюються законодавством.

В арештних домах тримаються повнолітні особи, а також неповнолітні, яким на момент постановлення вироку виповнилося шістнадцять років і які засуджені за злочини невеликої тяжкості.

Слідчі ізолятори (СІЗО) – це вид установ, які виконують дві функції – тримання осіб, щодо яких обраний запобіжний захід у виді тримання під вартою в порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством, а також виконання покарання у виді позбавлення волі щодо осіб, які залишені у слідчому ізоляторі для роботи господарського обслуговування. Можливість відбування покарання у слідчому ізоляторі передбачена ст. 89 КВК України. Для робіт з господарського обслуговування можуть бути залишені особи, які засуджені вперше до позбавлення

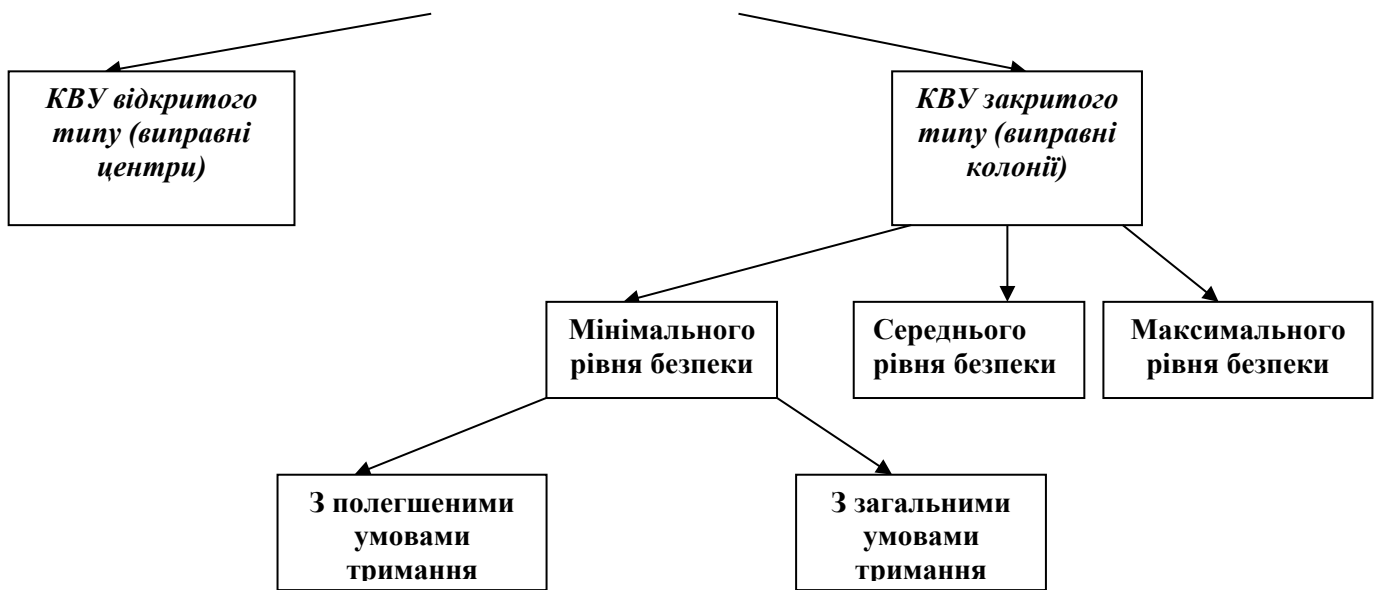
волі за злочини невеликої або середньої тяжкості чи тяжкі злочини за наявності письмової згоди таких осіб на відбування покарання у СІЗО. Засуджені, які залишені для робіт з господарського обслуговування тримаються ізольовано від інших осіб на умовах, передбачених для виправних колоній мінімального рівня безпеки. Крім того, СІЗО можуть використовуватися як тимчасові міста тримання засуджених, які приймають участь у провадженні слідчих дій у кримінальному провадженні про кримінальне правопорушення, вчинене іншою особою або цією ж особою.

Кримінально-виконавчі установи – це вид установ виконання покарань, в яких засуджені відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Діяльність з виконання вказаного покарання є основним завданням цих установ. Ці установи займають одне з центральних місць у кримінально-виконавчій системі України. Пояснюється це тим, що покарання у виді позбавлення волі поки що має широке поширення і застосування судами України.

Кримінально-виконавчі установи поділяються на кримінально-виконавчі установи відкритого типу (виправні центри) і кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії). Виправні колонії поділяються на колонії мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки. Виправні колонії мінімального рівня безпеки, в свою чергу, поділяються на колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання і колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання.

Існування кримінально-виконавчих установ різних видів обумовлено реалізацією вимоги закону про роздільне тримання засуджених до позбавлення волі (ст. 92 КВК України). Ця вимога спрямована на забезпечення ізоляції, запобігання негативному впливу, який може справити на засудженого вперше особа, яка вже відбувала покарання, для досягнення максимального педагогічного ефекту від покарання та для створення оптимальної системи кримінально-виконавчих установ. Роздільне тримання різних категорій засуджених дозволяє диференційовано застосовувати засоби і методи виправлення і ресоціалізації.

Для зручності сприйняття наведемо схему видів кримінально-виконавчих установ.

Кримінально-виконавчі установи мають статус юридичних осіб зі всіма правами та обов'язками, які передбачає закон для юридичної особи.

Організаційна та просторова структура кримінально-виконавчих установ встановлюється КВК України та нормативними актами Міністерства юстиції України. Ці установи будуються за типовими проектами. В кримінально-виконавчих установах виділяються дві ізольовані зони: житлова – для мешкання засуджених, виробнича – для роботи засуджених. В свою чергу житлова зона поділяється на наступні ділянки: карантину, діагностики і розподілу; ресоціалізації; посиленого контролю; соціальної реабілітації. Ці ділянки ізолюються одна від одної. Види ділянок безпосередньо залежать від рівня безпеки колонії.

В житлових зонах розміщуються гуртожитки, їдальні, бібліотеки, кімнати психоемоційного розвантаження, приміщення для навчання, медична частина, перукарня, комора для зберігання постільних речей та спецодягу, кабінети для начальника установи, його заступників та інші приміщення та частини, необхідні для забезпечення діяльності установи та життєдіяльності засуджених.

На території установи обладнуються приміщення камерного типу і дисциплінарного ізолятора.

Житлова зона відокремлюється від виробничої коридорами, які проглядаються. Коридорами також відокремлюються приміщення камерного типу та

дисциплінарного ізолятора. Між житловою та виробничою зонами обладнуються приміщення контрольно-перепускних пунктів та кімнати для обшуку та переодягання засуджених.

У будинку, де розташований контрольно-перепускний пункт для пропуску персоналу на територію установи, обладнуються кімнати для проведення побачень, приймання-видавання посилок (передач), огляду осіб та їх речей.

За межами установи, як правило, розташовуються склади продовольства, речового майна, паливно-мастильних матеріалів, гаражі, аптеки та інші приміщення.

Нормативними актами Міністерства юстиції України, зокрема Правилами внутрішнього розпорядку, встановлюються правила та вимоги до обладнання гуртожитків у колоніях і центрах, приміщень камерного типу та дисциплінарних ізоляторів.

Внутрішнє обладнання установ також залежить від рівня безпеки конкретної кримінально-виконавчої установи.

Організаційна структура кримінально-виконавчої установи. Очолює установу начальник, який має заступників. Начальник здійснює загальне управління установою, виконує розпорядчі, адміністративні, господарські та інші функції. Заступники начальника керують визначеними для них начальником установи окремими ділянками роботи, а також виконують функції начальника установи у разі його відсутності.

Кримінально-виконавча установа має відділи – оперативний відділ, відділ нагляду і безпеки, відділ по контролю за виконанням судових рішень, відділ соціально-психологічної роботи, відділ охорони, інтендантська та медична служби. Вказані відділи очолюють відповідні начальники. Кожен з відділів організує та виконую конкретний сегмент роботи із засудженими, спрямований на досягнення завдань, які стоять перед кримінальним покаранням та кримінально-виконавчим законодавством, а також на забезпечення належного виконання кримінального покарання.

Начальник кримінально-виконавчої установи має чергового помічника начальника установи, який сприяє та допомагає начальнику кримінально-виконавчої установи у виконанні його обов'язків.

Наступною організаційною ланкою, яка має найбільше навантаження, є начальники відділень соціально-психологічної служби. Ці посадові особи очолюють колективи засуджених та проводять з ними індивідуальну та загальну роботу, метою якої є виправлення та ресоціалізація засуджених. Серед посадових осіб кримінально-виконавчої установи є контролери, інспектори, молодші інспектори.

Як вже вказано, кримінально-виконавчі установи поділяються на виправні колонії та виправні центри.

Виправні колонії – це кримінально-виконавчі установи, які виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі.

Виховні колонії – це кримінально-виконавчі установи, які виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених неповнолітніх. Їх організаційна та просторова побудова відповідає тим режимним вимогам, які властиві установам цього виду.

Слідчі ізолятори мають певну специфіку як просторової, так і організаційної побудови, яка пов'язана з основним напрямком діяльності цих установ, - триманням осіб, щодо яких обраний запобіжний захід у виді тримання під вартою. Особливості побудови СІЗО визначаються Правилами внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України.

Виправні центри виконують покарання у виді обмеження волі стосовно осіб, засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості, а також засуджених, яким цей вид покарання призначено у зв'язку з заміною невідбутої частини покарання більш м'яким та за ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (статті 82, 389 КК України).

Військові частини, гауптвахти та дисциплінарні батальйони. Дисциплінарні батальйони призначені для виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні засуджених військовослужбовців строкової служби, військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період (крім військовослужбовців-жінок). Військові частини та гауптвахти виконують покарання

у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, службового обмеження для військовослужбовців, засуджених за злочини невеликої тяжкості, покарання у виді арешту з утриманням засуджених на гауптвахтах, а також здійснюють контроль за поведінкою засуджених військовослужбовців, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Організація і діяльність цих установ визначається Міністерством оборони України.

Взаємодія органів та установ виконання покарань з іншими органами держави, підприємствами та установами

Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» кримінально-виконавча служба взаємодіє з органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями.

Необхідність взаємодії зумовлена насамперед тим, що для реалізації цілей кримінального покарання та завдань, які стоять перед кримінально-виконавчим законодавством і виконанням покарання, у своїй діяльності кримінально-виконавчі установи стають учасниками різноманітних правовідносин.

Відповідно до правовідносин, учасниками яких є кримінально-виконавчі установи, можна виділити такі основні групи їх взаємодії з органами держави, підприємствами та установами.

Кримінальні процесуальні правовідносини - взаємодія з органами дізнання, слідства та суду. Взаємодія з органами слідства та дізнання відбувається під час тримання осіб, щодо яких застосований запобіжний захід у виді взяття під варту, в слідчих ізоляторах. Крім того, органи і установи виконання покарань вступають у кримінальні процесуальні правовідносини під час здійснення оперативно-розшукових заходів та вирішення питань, які пов'язані з виконанням вироку суду. Активним учасником кримінальних процесуальних правовідносин є уповноважений орган з питань пробації.

Діяльність органів та установ виконання покарань пов'язана з діяльністю судів. На підставі визначеного судом виду та розміру кримінального покарання Служба здійснює розподіл засуджених за видами кримінально-виконавчих установ та

інформує суд про місце відбування засудженим покарання, а також про будь-які подальші переміщення засуджених з однієї установи до іншої або про їх дострокове звільнення. Взаємодія можлива також з приводу необхідності зміни, перегляду та скасування вироку суду. Крім того, під час відбування покарання органи та установи виконання покарань можуть виступати учасниками кримінальних процесуальних правовідносин при вирішенні питань про умовно-дострокове звільнення, звільнення засуджених у зв'язку з хворобою, звільнення вагітних жінок та жінок, які народили дитину під час відбування покарання, а також у інших випадках, передбачених чинним законодавством.

Наглядові правовідносини - взаємодія з органами Національної поліції щодо встановлення та здійснення адміністративного нагляду, громадськими організаціями, а також з органами прокуратури в межах здійснення ними прокурорського нагляду. Кримінально-виконавчі установи мають право ініціювати встановлення адміністративного нагляду щодо певного засудженого, який відповідає критеріям, визначеним законодавством України. У разі встановлення адміністративного нагляду на підставі матеріалів кримінально-виконавчих установ ці установи направляють постанову суду про встановлення адміністративного нагляду для виконання органу Національної поліції за обраним піднаглядним місцем проживання у день звільнення такої особи.

Діяльність органів та установ виконання покарань може бути предметом нагляду з боку громадськості і у цьому зв'язку їх органи і посадові особи вступають у правовідносини з відповідними громадськими організаціями та спостережними комісіями. Останні мають погоджувальні повноваження під час розгляду питань про умовно-дострокове звільнення засуджених або заміну покарання більш м'яким.

Кримінально-виконавчі установи підлягають нагляду з боку органів прокуратури. Прокуратури з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень проводять перевірки відповідності закону діяльності органів та установ виконання покарань.

Згодом планується покласти функції з нагляду за кримінально-виконавчими установами на систему подвійних пенітенціарних інспекцій.

Взаємодія з суб'єктами соціального патронажу, територіальними органами Національної поліції, центрами зайнятості населення, органами праці та соціального захисту населення, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органами та закладами охорони здоров'я, з питань підготовки засуджених до звільнення та надання допомоги в трудовому та побутовому влаштуванні особам, які звільнені з місць позбавлення волі. Цей вид взаємодії є обов'язком кримінально-виконавчих установ та органів пробації під час здійснення ними підготовки засудженого до звільнення в межах заходів пенітенціарної пробації. Порядок такої взаємодії визначається спільним наказом Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ від 03.04.2018 № 974/5/467/609/280 «Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк».

Господарські правовідносини – взаємодія з фізичними та юридичними особами з метою отримання прибутку від господарювання для забезпечення діяльності відповідної кримінально-виконавчої установи.

Зрозуміло, що наведені комплекси правовідносин є не вичерпними. Органи і установи виконання покарань під час виконання покладених на них завдань вступають й в інші правовідносини і стають учасниками або суб'єктами різноманітних суспільних відносин.

Тема: ПРАЦЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Правові підстави та мета залучення засуджених до праці

У ході відбування покарання у виді позбавлення волі засуджені залучаються до праці. За своїми характеристиками праця засуджених є різновидом суспільної праці взагалі. Основні відмінності полягають у підпорядкуванні праці засуджених

меті кримінально-виконавчого законодавства, наявністю специфіки деяких правовідносин та організації праці осіб, позбавлених волі.

Стаття 6 КВК України називає працю серед основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. Тому закон передбачає можливість залучення засудженого до праці, намагаючись за допомогою праці та інших засобів досягти таких позитивних змін в його особистості, які сприяють засудженому свідомо відновлювати соціальний статус, повернутися до самостійного соціально-нормативного життя в суспільстві. Для цього організація та методи роботи в установах виконання покарань мають максимально наближатися до тих, що прийняті на аналогічній роботі на волі.

До недавнього часу у вітчизняному законодавстві містилися суперечливі норми, які визначали правову природу праці засуджених. Стаття 107 КВК України встановлює, що засуджений *має право* брати участь у трудовій діяльності. Але ст. 118 КВК України фактично вказувала на обов'язковість праці засудженого, говорячи, що вони *повинні* працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії. Але зміни, внесені в ст. 118 КВК України усунули цю непослідовність, шляхом вказівки на те, що праця засуджених є їхнім правом. Виключення складають лише ті особи, які мають заборгованість за виконавчими документами. Такі засуджені зобов'язані працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, до погашення такої заборгованості.

Стаття 8 КВК України встановлює, що засуджений має право на оплачувану працю згідно із законодавством про працю. Законодавство про працю поширюється на засуджених у частині, що стосується умов праці.

Праця в умовах позбавлення волі повинна підкорятися загальному правилу, відповідно до якого вона не може бути елементом кари і мати на меті завдання засудженому фізичних страждань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження із засудженими.

У цьому зв'язку слід звернути увагу на питання про те, чи можна вважати працю засуджених примусовою. Національне законодавство заперечує це, встановлюючи в ч. 3 ст. 43 Основного закону України, що використання примусової

праці забороняється. Але Конституція не розглядає як примусову працю, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду..

Ціла низка міжнародних нормативних документів розглядає питання про сутність праці засуджених. Основним серед них є Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Пункт 3 ст. 8 цього документу визначає, що ніхто не може примушуватися до праці. Але далі цей акт встановлює, що терміном «примусова праця» не охоплюються випадки, коли особа, що перебуває в ув'язненні на підставі законного розпорядження суду, повинна виконувати певну роботу.

Залучення до праці спрямоване, насамперед, на те, щоб спонукати засуджених ставитися до праці як до позитивної та необхідної складової їх життя, у тому числі й подальшого життя на волі.

Умовам праці засуджених властиві деякі обмежуючі елементи, які диференціюються залежно від рівня безпеки установи виконання покарань. Наприклад, такими обмежуючими елементами є обмеження можливості вибору місця та виду робіт, припинення роботи для вирішення трудових конфліктів тощо. В усьому іншому законодавство орієнтоване на те, щоб умови праці та сама праця була найбільш наближена до умов праці на волі.

Вплив праці здійснюється у комплексі з іншими засобами виправлення та ресоціалізації.

Праця має й додаткову мету. Можна виділити такі цілі праці засуджених: економічні; фізичні або оздоровчі; виконання зобов'язань засудженим.

Щодо *економічної мети*. Установи виконання покарань утримуються за рахунок Державного бюджету, є юридичними особами публічного права. Але всі потреби цих установ держава, бюджет якої наповнюється переважно за рахунок сплати податків, задовольнити не в змозі. Тому в умовах позбавлення волі засуджені несуть певні витрати щодо свого утримання, тобто зі свого заробітку, пенсій та іншого доходу відшкодовують витрати на їх утримання, крім вартості харчування, взуття, одягу, білизни, спецхарчування та спецодягу. Крім цього, працюючи на підприємствах та виробництвах установ виконання покарань, засуджені виготовляють певну продукцію, реалізація якої дозволяє забезпечувати відповідну установу, а сама продукція споживається суспільством.

Фізична або оздоровча мета. Засуджені, працюючи на виробництві, докладають фізичних зусиль, іноді за характером роботи, перебувають на повітрі, що дозволяє підтримувати здоров'я та уникати моральної деградації, яка може бути викликана відсутністю праці. Незабезпеченість засуджених роботою, нерідко є причиною конфліктів та непорозумінь в установах виконання покарань. Сприяє праця і підтриманню психічного здоров'я засудженого, оскільки працюючи засуджений відволікає (сублімує) свої психічні ресурси від агресивних проявів, які нерідко викликає фізична ізоляція, на плідну працю.

Досягнення *мети виконання зобов'язань засудженим* полягає в тому, що зароблені засудженим в установі виконання покарань гроші дозволяють виконувати вирок суду щодо відшкодування збитків та шкоди, заподіяної злочином, сплати аліментів, погашення заборгованості за виконавчими листами, сплати платежів та зборів до пенсійного фонду та фондів соціального страхування, виконувати інші зобов'язання.

Умови праці засуджених до позбавлення волі

За загальним правилом (ст. 118 КВК України), адміністрація колонії зобов'язана створювати умови, що дають змогу засудженим займатися суспільно корисною оплачуваною працею.

Відповідно до положень чинного законодавства (Наказ Міністерства юстиції України від 07.03.2013 № 396/5, яким затверджено Інструкцію «Про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі» - далі – Інструкція Міністерства юстиції) засуджені залучаються до праці:

- у центрах трудової адаптації;
- у майстернях, підсобних господарствах установ та слідчих ізоляторів;
- на підприємствах установ виконання покарань;
- на підприємствах державної або інших форм власності за умови забезпечення їх належної охорони та ізоляції відповідно до укладених угод між установою, де відбуває покарання засуджений, та замовником;
- на роботах з господарського обслуговування установ та слідчих ізоляторів.

Залучення засуджених до праці має деякі винятки, зокрема: засудженим до позбавлення волі, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, інвалідам I та II груп, хворим на активну форму туберкульозу, жінкам з вагітністю понад чотири місяці, жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, дозволяється працювати за їхнім бажанням з урахуванням висновку лікарської комісії установи. Характер діяльності і тривалість робочого часу цих категорій засуджених визначається лікарською комісією залежно від їх працездатності з урахуванням стану здоров’я, профілю виробництва на підприємстві, в установі.

Індивідуалізація залучення засуджених до праці має цілу низку “критеріїв”: залучення до праці здійснюється з урахуванням наявних виробничих потужностей установи, враховується стать, вік, працездатність, стан здоров’я, спеціальність засудженого. Необхідно брати до уваги вимоги нормативних актів щодо переліку робіт і посад, на яких забороняється використовувати засуджених. Так, відповідно до п. 64 Правил внутрішнього розпорядку забороняється використовувати працю засуджених на таких роботах та посадах: а) у приміщеннях, де розміщена зброя, спецзасоби та службова документація; б) на роботах, пов’язаних з устаткуванням для множення документів, радіотелеграфною та телефонною технікою (за винятком лінійних монтерів у присутності представників адміністрації); в) на посадах продавців, бухгалтерів-операціоністів, касирів, завідувачів продовольчими та речовими складами; г) на роботах, пов’язаних з обліком, зберіганням та видачею медикаментів, а також вибухових та отруйних речовин; д) у якості фотографів (крім засуджених до обмеження волі), зубопротезистів, водіїв легкових та оперативних автомобілів і мотоциклів; е) на посадах з підпорядкуванням їм вільнонайманих працівників.

Засуджені, які залучаються до роботи із забезпечення пожежної безпеки виправних колоній, несуть цілодобове чергування в пожежних командах з правом відпочинку і сну в депо пожежної охорони виправних колоній.

Важливою вимогою закону є те, що засуджені залучаються до праці, як правило, на підприємствах, у майстернях колоній, а також на державних або інших форм власності підприємствах за умови забезпечення їх належної охорони та ізоляції.

Більшість існуючих установ виконання покарань мають власне виробництво, де засуджені працюють, виконуючи замовлення. Але формулювання цього положення закону дає підстави вважати, що засуджені можуть залучатися до праці не лише на підприємствах установ, але й на інших підприємствах будь-якої форми власності. Засуджені також залучаються до праці на підприємствах або в майстернях установ, на державних або інших форм власності підприємствах на підставі укладених письмових угод між установою та замовником. Основна умова роботи засуджених на інших підприємствах – це забезпечення їх охорони та ізоляції. Але не всі категорії засуджених можуть працювати за межами установ, оскільки режим відповідної установи та правове положення конкретного засудженого можуть забороняти йому вихід за межі колонії або навіть вивід на роботу до виробничої зони. Наприклад, засуджені до довічного позбавлення волі залучаються до праці тільки на території виправної колонії з урахуванням вимог тримання їх у приміщеннях камерного типу.

Засуджені неповнолітні залучаються до праці тільки на підприємствах виховних колоній. Умови та оплата праці неповнолітніх засуджених визначаються законодавством про працю.

Є ще одна категорія засуджених, праця яких має деякі особливості. Йдеться про осіб, яких залишено в слідчому ізоляторі або направлено в виправну колонію максимального рівня безпеки для роботи з господарського обслуговування. Ці категорії засуджених залишаються або направляються у вказані установи лише за їх згодою та виконують роботи з господарського обслуговування. На такі роботи залучають лише засуджених, які характеризуються позитивно. Вказані засуджені залучаються до робіт, пов'язаних з матеріальним забезпеченням та благоустроєм установ виконання покарань та підтриманням належного технічного стану їх будівель та споруд.

Праця засуджених організовується з додержанням правил охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії, встановлених законодавством про працю, виходячи з її обов'язковості. Враховуючи це, законодавець у ст. 118 КВК України формулює загальні умови праці засуджених до позбавлення волі.

Першою умовою є те, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законами України та КВК України і встановлених вироком суду. Поширюється це положення і на умови праці засуджених.

Закон визначає, що право на працю, тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою. Відносно засуджених до позбавлення волі праця є їхнім правом. Праця здійснюється на добровільній основі на підставі договору цивільно-правового характеру або трудового договору, який укладається між засудженим та фізичною особою - підприємцем або юридичною особою, для яких засуджені здійснюють виконання робіт чи надання послуг. Такі договори погоджуються адміністрацією колонії та повинні містити порядок їх виконання. Адміністрація зобов'язана створювати умови для праці засуджених за договорами цивільно-правового характеру та трудовими договорами.

Але можливість засудженого працювати та вільно обирати професію додатково обмежується тими видами роботи на відповідних професіях, які передбачені виробничими потужностями відповідної установи. Всередині установи держава повинна забезпечити засудженому роботу.

Засуджені мають право на відпочинок відповідно до законів про обмеження робочого дня та робочого тижня за винятком надання щорічних оплачуваних відпусток.

Для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, робочий тиждень не може перевищувати норму тривалості робочого часу, встановленого законодавством про працю.

У виховних колоніях тривалість робочого часу встановлюється:

- для засуджених віком від 15 до 16 років - 24 години на тиждень;
- для засуджених віком від 16 до 18 років - 36 годин на тиждень;
- для засуджених, які досягли вісімнадцятирічного віку і залишені у виховній колонії в порядку, визначеному статтею 148 Кримінально-виконавчого кодексу України, - 40 годин на тиждень.

На безперервно діючих підприємствах, у цехах, дільницях, відділеннях і на деяких видах робіт, де за умовами виробництва (роботи) не може бути додержана встановлена для засуджених щоденна або щотижнева тривалість робочого часу, допускається підсумований облік робочого часу з тим, щоб загальна тривалість робочого часу за обліковий період не перевищувала норму тривалості робочого часу відповідно до законодавства.

Час початку і закінчення роботи (зміни), перерви для відпочинку і приймання їжі визначаються начальником установи згідно з Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань.

В установах виконання покарань повинні дотримуватися вимог щодо скороченої тривалості робочого часу.

Засуджені звільняються від роботи у вихідні, святкові та неробочі дні, визначені законодавством про працю. Напередодні вказаних днів тривалість роботи засуджених, крім засуджених, яким згідно з законодавством встановлена скорочена тривалість робочого часу, скорочується на одну годину. Напередодні вихідних днів тривалість роботи при шестиденному робочому тижні не може перевищувати 5 годин.

Засуджені можуть бути залучені до праці у вихідні або святкові дні лише за письмовим наказом начальника установи.

Право на здорові і безпечні умови праці забезпечується створенням умов праці, які відповідають правилам охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії. Можливість вирішення колективних та індивідуальних трудових конфліктів (спорів) обмежується вимогою про заборону припиняти роботу для їх врегулювання.

За свою працю засуджені до позбавлення волі отримують оплату, яка залежить від кількості виконаної роботи та її якості. Форми і системи оплати праці, норми праці та розцінки за її виконання встановлюються нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України.

Підприємства установ розраховують тарифні ставки, посадові оклади для диференціації оплати праці залежно від професії і кваліфікації засуджених, складності й умов виконуваних ними робіт.

Заробітна плата, нарахована засудженим, за умови виконання ними норми виробітку (денної, тижневої, місячної) або тривалості робочого часу (у тому числі при залученні до робіт на підприємствах державної або інших форм власності) не може бути менше законодавчо встановленого мінімального розміру заробітної плати.

Праця засуджених оплачується відрядно, погодинно або за іншими системами оплати праці. Основною системою оплати праці є відрядна, яка застосовується на всіх роботах, що піддаються нормуванню та точному обліку.

Стаття 120 КВК України передбачає мінімум заробітної плати, що нараховується засудженим.

У виправних колоніях на особовий рахунок засуджених, які залучаються до суспільно корисної оплачуваної праці, зараховується незалежно від усіх відрахувань не менш як п'ятдесят відсотків нарахованого їм місячного заробітку.

Гроші, зароблені в установах виконання покарань, за загальним правилом, зараховуються на особовий рахунок засудженого. На особові рахунки засуджених зараховуються гроші, зароблені ними в установі, гроші, отримані за переказами, отримані у якості соціальних виплат (пенсія тощо).

Відрахування із заробітку засудженого, як вказувалося вище, проводяться для досягнення економічної мети та мети виконання зобов'язань засудженим. Зокрема, із свого заробітку, пенсій та іншого доходу засуджені відшкодовують витрати на їх утримання, крім вартості харчування, взуття, одягу, білизни, спецхарчування та спецодягу. Відшкодування засудженими витрат, що належить до власних надходжень виправних колоній, здійснюється після відрахування податку на доходи фізичних осіб і аліментів. Відрахування за виконавчими листами та іншими виконавчими документами здійснюється у порядку, встановленому законом.

Із засуджених, які не працюють (крім тих, яким вказані блага надаються безоплатно і які визначені підпунктом 6.3.2 Інструкції Міністерства юстиції), вартість харчування, одягу, взуття, білизни, комунально-побутових та інших наданих послуг утримується з коштів, які є на їхніх особових рахунках.

Відрахування та відшкодування із заробітної плати засуджених здійснюються відповідно до законодавства з дотриманням такої черговості: податок з доходів

фізичних осіб; аліменти; вартість одягу, взуття, білизни (крім вартості спецодягу); вартість харчування, комунально-побутових та інших наданих послуг (крім вартості спецхарчування); за виконавчими листами на користь громадян; за виконавчими листами на користь юридичних осіб; відшкодування матеріальних збитків, заподіяних засудженими державі під час відбування покарання (п. 6.3. Інструкції Міністерства юстиції).

Законом передбачений виняток, щодо можливості залучення засуджених до праці без її оплати, який впливає з режиму установи виконання покарань. Йдеться про випадки, коли засуджені працюють на роботах з благоустрою колоній і прилеглих територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або на допоміжних роботах із забезпечення колоній продовольством. До цих робіт засуджені залучаються в порядку черговості, в неробочий час і не більше як на дві години на день.

Є й додаткові обмеження щодо прав засуджених на відпочинок та соціальний захист. Наприклад, чергова щорічна відпустка засудженим до позбавлення волі не надається.

Засуджені зобов'язані бережливо ставитися до майна підприємства, на якому вони працюють і вживати заходів до запобігання шкоді. Оскільки на засуджених розповсюджуються норми трудового права, на них, з урахуванням специфіки їх правового становища, поширюються й вимоги законодавства про працю відносно матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених трудових обов'язків. За шкоду, заподіяну підприємству при виконанні трудових обов'язків, засуджені, з вини яких заподіяно шкоду, несуть матеріальну відповідальність у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше свого середнього місячного заробітку.

Ця відповідальність, як правило, обмежується певною частиною заробітку працівника і не повинна перевищувати повного розміру заподіяної шкоди, за винятком випадків, передбачених законодавством. На працівників не може бути покладена відповідальність за шкоду, яка належить до категорії нормального виробничо-господарського ризику, а також за неодержані підприємством прибутки і за шкоду, заподіяну працівником, що перебував у стані крайньої необхідності.

Працівник, який заподіяв шкоду, може добровільно покрити її повністю або частково.

Покриття шкоди в розмірі, що не перевищує середнього місячного заробітку засудженого, провадиться шляхом відрахування із його заробітку.

Тема: ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Загальні положення про звільнення та підстави звільнення засуджених від відбування покарання у виді позбавлення волі

Процес виконання і відбування покарання повинен передбачати закінчення здійснення впливу на засудженого та його повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Тому кримінальне покарання у більшості випадків призначається на певний строк і закінчується, як правило, звільненням від відбування покарання у зв'язку з відбуттям повного строку покарання.

З точки зору існування покарання в часі, покарання – це терміновий процес. Він існує в часі і має кінець. Сама побудова процесу відбування покарання свідчить про те, що воно повинно мати певну логіку. Особа починає відбувати покарання після набрання вироком законної сили та звернення його до виконання. Починається каральний та примусовий вплив на таку особу. Проходить певний час, особа набуває характеристики, які надають їй особливостей, як суб'єкту кримінально-виконавчих правовідносин. Цей суб'єкт вже має чіткі властивості, історію і термін відбутого покарання. Всі ці фактори мають безпосереднє відношення до інституту звільнення. Наприклад, залежно від ставлення до праці, поведінки та відбутого строку покарання, особа може бути представлена до умовно-дострокового звільнення. Тобто саме терміновість покарання формує майбутній інститут звільнення для засудженого. І навпаки, не почавши відбувати покарання, засуджений зменшує

власний діапазон можливостей звільнення. Далі, „набравши” певну сукупність характеристик, засуджений підходить до звільнення від відбування покарання. Отже, звільнення це логічне завершення процесу відбування покарання.

Крім того, звільнення – це законодавча гарантія для осіб, засуджених до відбування кримінальних покарань. Це означає, що держава, застосовуючи до особи, що вчинила злочин, заходи примусу, повинна в тому числі гарантувати і те, що особа буде звільнена. Важливість цього моменту полягає по-перше, в тому, що працює принцип економії та достатності кримінальної репресії. Покарання карає за певне діяння та об’єм такої кари повинен вичерпуватися об’ємом злочину (тобто шкоди, яка заподіяна суспільним відносинам), а також доцільністю та розумністю. Адже покарання не повинно бути „безрозмірним” та таким, що переслідує особу все її життя. І по-друге, застосувавши до особи покарання, яке визначено певним часом держава повинна і звільнити особу від нього. Отже, інститут звільнення є втіленням гарантії з боку держави того, що каральний вплив на засудженого буде закінчений. Наявність такої гарантії є вкрай важливою, оскільки вона надає надійності самому інституту покарання. Завдяки звільненню покарання набуває реальності.

Треба пам’ятати, що покарання не є незмінюваним. В момент його призначення суд виходить з тяжкості злочину, особистості засудженого, обставин справи та вимог закону. Поки покарання ще не почало виконуватися, засуджений залишається особою, що вчинила злочин та ще не піддана державному примусу. Призначене покарання ще тільки має потенційну змогу змінити засудженого. Але після того, як воно починає виконуватися, людина під його впливом може змінитися. На такі випадки закон теж реагує, передбачаючи можливість дострокового звільнення від покарання. Це пов’язане з тим, що у разі змін у поведінці засудженого презумується, що покарання досягло своєї мети та відпала необхідність його подальшого виконання.

Стаття 152 КВК України називає цілу низку різних підстав звільнення від відбування покарання, серед яких наступні: відбуття строку покарання, призначеного вироком суду; закон України про амністію; акт про помилування; скасування вироку суду і закриття кримінального провадження; закінчення строків

давності виконання обвинувального вироку; умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; хвороба; інші підстави, передбачені законом.

Законодавець залишив перелік підстав „відкритим”, тобто названі підстави звільнення не є вичерпними, закон може передбачати й інші підстави.

Наведений в ст. 152 КВК перелік підстав для звільнення від покарання поширюється майже на всі види покарань, які передбачені національним законодавством.

Наведені підстав можна класифікувати за певними критеріями, що дозволяє краще зрозуміти сутність інституту звільнення. В науці кримінально-виконавчого права є усталені класифікації підстав звільнення від відбування покарання. Ось деякі з них:

- *умовні і безумовні підстави.* Під *умовними* розуміються такі підстави, можливість звільнення за якими закон пов’язує з певними умовами. Наприклад, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, що можливе лише для певних категорій засуджених, які відбули встановлену частину строку покарання. *Безумовні* підстави – це такі юридичні факти, настання яких безумовно свідчить про звільнення засудженого. Відбуття строку покарання за будь-яких обставин є підставою для звільнення засудженого, навіть якщо відносно цього засудженого є негативні кримінологічні прогнози;
- *з відбуттям повного строку покарання і достроково.* Йдеться про випадки, коли засуджений відбуває весь строк покарання або засуджений відбуває лише певну частину призначеного судом строку покарання (помилування, амністія, тощо);
- *за видом покарання, яке відбувалося.* Кримінальне право України знає дванадцять видів покарання. Кожен з цих видів має свою специфіку стосовно порядку звільнення від його відбування;
- *за станом здоров’я засудженого.* З самого визначення видно, що можна розрізнити звільнення, пов’язане зі станом здоров’я засудженого (звільнення у зв’язку з хворобою), а також звільнення, яке не залежить від стану здоров’я засудженого (амністія);
- *за колом органів, що застосовують певну підставу звільнення.* Залежно від того, на якій підставі звільнюється засуджений, таке звільнення проводиться різними

суб'єктами кримінально-виконавчої діяльності. Звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування, заміна більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, крім звільнення від покарання або пом'якшення покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування, може застосовуватися тільки судом. Помилування здійснює Президент України, звільнення у зв'язку з відбуттям строку покарання виконує відповідна установа виконання покарання;

- *за статевими ознаками.* Ця класифікаційна група передбачає додаткові підстави звільнення для засуджених жінок, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання. Такі засуджені за певних умов можуть бути звільнені від відбування покарання.

Необхідно усвідомлювати, що наведені класифікації мають пізнавальне значення, є виключно науковими і певною мірою умовними. Це означає, що розрізнення підстав звільнення за цими класифікаційними групами не має юридичного значення. Але наявність поділу підстав звільнення на однорідні групи дозволяє більш глибоко з'ясувати правову природу інституту звільнення і підстав звільнення засуджених.

Звільнення у зв'язку з відбуттям строку покарання, призначеного вироком суду

Звільнення засудженого від відбування покарання у зв'язку з відбуттям строку є „загальним правилом”. Це основна і безумовна підстава звільнення засудженого. Будь-яка особа, яка була засуджена на певний строк до будь-якого покарання, по закінченні цього строку буде звільнена від відбутого покарання.

Закінчення строку покарання означає його відбуття у повному обсязі згідно з вироком суду і незважаючи ні на що засуджений буде звільнений. Ця гарантія закріплена Конституцією України в ст. 29, яка встановлює право людини на свободу та особисту недоторканість. Тобто держава будує політику у сфері виконання покарань на принципах невідворотності покарання та гарантування звільнення від покарання з його відбуттям.

Якщо класифікувати цю підставу за вказаними вище критеріями, то вона є безумовною, виникає з відбуттям повного строку покарання, не залежить від стану

здоров'я засудженого, здійснюється адміністрацією установи виконання покарань (керівником органу виконання покарання) на підставі вироку суду та не пов'язана з статевими ознаками засудженого, що звільняється.

Кримінально-виконавчий закон встановлює такий порядок звільнення засуджених у зв'язку з відбуттям строку покарання:

Відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, арешту, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі припиняється в першій половині останнього дня строку покарання з урахуванням тих змін, які можуть бути внесені у строк покарання відповідно до закону.

Якщо строк покарання закінчується у вихідний або святковий день, засуджений звільняється у передвихідний або передсвятковий день.

При обчисленні строків місяцями строк закінчується відповідного числа останнього місяця, а коли цей місяць не має відповідного числа, - в останній день цього місяця. Отже, при обчисленні строків місяцями фактично не має значення кількість днів у місяці. Чинне законодавство передбачає, що, якщо у місяці немає відповідного числа, особа звільняється в останній день місяця.

У зв'язку з визначенням дати звільнення від відбування покарання треба звернути увагу на таке. Момент звільнення з місць позбавлення волі по закінченню строку призначеного покарання є значно важливим, оскільки будь-яке тримання в установах виконання покарань поза його межами є незаконним та таким, що суттєво порушує право особи на свободу і особисту недоторканність, передбачене ст. 5 Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод. Навіть якщо особа сама висловлює згоду на подальше ув'язнення, таке ув'язнення може бути незаконним та порушувати статтю 5 Конвенції (Європейський Суд довів це у справі Де Вільде, Оомс та Версіп проти Бельгії). Європейські тюремні правила також наголошують, що «...всі засуджені звільняються одразу ж після закінчення строку їх ув'язнення...» (правило 33.1.).

І якщо з обрахуванням дати початку строку покарання складнощів зазвичай не виникає, то механізм визначення моменту його закінчення фактично відсутній.

При обчисленні строку покарання та з'ясування моменту його закінчення необхідно спиратися на астрономічну кількість днів у відповідному проміжку часу. Виходячи з цього, строк покарання тривалістю 1 рік, що почався, наприклад, 5 грудня 2018 року, має закінчитись 4 грудня 2019 року. Пояснюється такий факт тим, що поточний астрономічний рік сплине саме у цей день (о 24-00), а з 0-00 годин 5 грудня починається вже інший астрономічний рік.

З особою, яка звільняється, в обов'язковому порядку проводиться повний розрахунок, повертаються особисті документи, цінності та речі, які їй належать, видаються гроші, що зберігалися на її особовому рахунку, або перераховуються на вказаний засудженим рахунок чи відкритий для нього рахунок, а також довідка встановленого зразка, де зазначаються підстави звільнення. На прохання особи, яка звільняється, видається довідка.

Засудженому, що звільнюється, можуть бути видані документи про освіту та виробничу кваліфікацію, які він отримав в установі виконання покарань.

Паспорт особі, яка звільняється від відбування покарання у виді арешту, обмеження або позбавлення волі, видається при звільненні. При відсутності паспорта в особовій справі засудженого адміністрація установи виконання покарань завчасно вживає заходів щодо його одержання. Це положення є прогресивним і значно спрощує засудженому вирішення соціально-побутових питань, які можуть виникати після його звільнення від відбування покарання.

Начальник відповідної установи проводить бесіду з засудженим та роз'яснює його права та обов'язки, пов'язані із звільненням з установи виконання покарань.

Щодо покарання у виді громадських чи виправних робіт, то уповноважений орган з питань пробації в день закінчення строку відбуття цих покарань, а при звільненні за іншими підставами - не пізніше наступного робочого дня після одержання відповідних документів направляє повідомлення суду, який постановив вирок, а також власнику підприємства, установи, організації або уповноваженому ним органу, де засуджений відбував покарання, про припинення виконання громадських робіт чи відрахувань з його заробітної плати. Засудженому за його вимогою може видаватися довідка про відбуття покарання або про звільнення від нього.

Звільнення на підставі закону про амністію та акту про помилування

Амністія і помилування є актами прощення. Ці інститути є виключенням із загального правила, відповідно до якого особа, винна у вчиненні кримінального правопорушення, повинна понести відповідне кримінальне покарання. Отже, це прояв гуманізму з боку держави щодо осіб, засуджених судами України. Зрозуміло, що такі випадки є виключними і розповсюджуються вони далеко не на всіх засуджених. Крім того, обов'язковою умовою застосування цих підстав є, за загальним правилом, наявність обвинувального вироку суду. Таке положення є цілком логічним, оскільки прощення можливо лише тоді, коли особа є винною. А вина особи, відповідно до ст. 62 Конституції України, може бути встановлена виключно обвинувальним вироком суду. Виключенням з цього загального правила є випадки, так звані, індивідуальної амністії.

Однією з підстав звільнення засуджених від відбування покарання є амністія. В перекладі з латинської мови амністія означає прощення, тобто звільнення винної особи від покарання. Існування цього інституту зумовлене реалізацією принципу гуманізму в діяльності органів держави.

Закон України «Про застосування амністії в Україні» в ст. 1 визначає, що амністія – це повне або часткове звільнення від відбування покарання осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вирoki стосовно цих осіб не набрали законної сили.

Амністія оголошується законом про амністію, який приймається відповідно до положень Конституції України, Кримінального кодексу України та Закону «Про застосування амністії в Україні».

Такий закон може бути прийнято не частіше одного разу протягом календарного року. Винятко складають закони про умовну амністію та випадки індивідуальної амністії.

Тобто видання актів про амністію належить до компетенції вищого законодавчого органу нашої держави – Верховної Ради України. В законі про амністію вказуються:

- категорії осіб, які підлягають звільненню за цією амністією або конкретні особи, які підлягають звільненню;
  - види покарань, від яких звільнюються засуджені;
  - обсяг амністії, тобто її поширення на частину або на все покарання;
  - категорії осіб, до яких не застосовується амністія;
  - органи, на які покладається виконання закону про амністію;
- та інші питання.

Закон підлягає публікації в офіційних виданнях Кабінету Міністрів та Верховної Ради України.

Особи, на яких поширюється дія закону про амністію, можуть бути звільнені від відбування як основного, так і додаткового покарання, призначеного судом, крім конфіскації майна, в частині вироку, яка не була виконана на день набрання чинності законом про амністію.

Особам, засудженим до покарання (основного чи додаткового) у виді штрафу, сума штрафу, сплаченого ними до прийняття судом рішення про звільнення від відбування покарання у зв'язку з амністією, не повертається.

Питання про погашення чи зняття судимості стосовно осіб, до яких застосовано амністію, вирішується відповідно до положень Кримінального кодексу України.

Отже, законом про амністію може бути передбачено:

- а) повне звільнення зазначених у ньому осіб від відбування призначено судом покарання (повна амністія);
- б) часткове звільнення зазначених у ньому осіб від відбування призначеного судом покарання (часткова амністія).

Закон про амністію не може передбачати заміну одного покарання іншим чи зняття судимості стосовно осіб, які звільняються від відбування покарання, крім випадків індивідуальної амністії.

Що стосується питання про погашення чи зняття судимості щодо осіб, до яких застосовано амністію, то воно вирішується відповідно до положень КК України, виходячи із виду і терміну фактично відбутого засудженим покарання.

Відповідно до вказаних вище положень чинного законодавства виділяють такі види амністії:

1. Повна амністія.
2. Часткова амністія.
3. Умовна амністія.
4. Індивідуальна амністія.

Розглянемо докладніше ці види амністії.

Повна амністія - це повне звільнення зазначених у законі осіб від відбування покарання. Цей вид амністії передбачає повне звільнення особи без будь-яких обмежень. Наприклад, звільнення від покарання ветеранів війни (звільнення від відбування покарання). В цьому випадку засуджений звільняється з установи виконання покарань, але зазнає інших обмежень, які тягне за собою кримінальна відповідальність (наприклад, обов'язок відшкодувати шкоду за цивільним позовом в кримінальній справі, судимість, тощо).

Часткова амністія - це часткове звільнення вказаних у законі категорій осіб від відбування призначеного судом покарання. Прикладом можуть бути випадки, коли закон про амністію скорочує засудженим невідбуту частину покарання. Цей вид амністії, як правило, застосовується до тих категорій осіб, до яких не може бути застосована повна амністія.

За загальним правилом дія закону про амністію поширюється на злочини, вчинені до дня набрання ним чинності включно, і не поширюється на триваючі або продовжувані злочини, якщо вони закінчені, припинені або перервані після набрання законом про амністію чинності. Але з цього правила існують винятки. Зокрема, умовна амністія, якою є поширення дії повної або часткової амністії на ті діяння, які вчинені до певної дати після оголошення амністії, за умови обов'язкового виконання до цієї дати вимог, передбачених у законі про амністію. Застосовується такий вид амністії з метою припинення суспільно-небезпечних групових проявів. Така амністія може бути оголошена, наприклад, для складання зброї бандитськими угрупованнями до певної дати після набрання чинності законом про амністію та передбачати їх звільнення від покарання.

Індивідуальна амністія – це звільнення від кримінальної відповідальності або від відбування покарання конкретно визначеної особи або осіб. Особливість цього виду амністії полягає в тому, що особа може бути звільнена не лише від покарання а й від кримінальної відповідальності.

Амністія не може бути застосована до таких категорій засуджених:

а) осіб, яким смертну кару в порядку помилування замінено на позбавлення волі, і до осіб, яких засуджено до довічного позбавлення волі;

б) осіб, які мають дві і більше судимості за вчинення умисних тяжких та/або особливо тяжких злочинів, крім випадків індивідуальної амністії;

в) осіб, яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, терористичний акт, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах;

г) осіб, яких засуджено за злочин або злочини, що спричинили загибель двох і більше осіб;

д) осіб, стосовно яких протягом останніх десяти років було застосовано амністію або помилування незалежно від зняття чи погашення судимості та які знову вчинили умисний злочин;

Амністія також не застосовується до осіб, засуджених за умисне вбивство; катування; насильницьке донорство; незаконне позбавлення волі або викрадення людини, якщо при цьому сталося заподіяння смерті, або нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що потягнули за собою смерть.

Законом про амністію можуть бути визначені й інші категорії осіб, на які амністія не поширюється.

Рішення про застосування чи незастосування амністії приймається судом стосовно кожної особи індивідуально після ретельної перевірки матеріалів особової справи та відомостей про поведінку засудженого за час відбування покарання.

Установивши в стадії судового розгляду кримінальної справи наявність акта амністії, що усуває застосування покарання за вчинене діяння, суд, за доведеності вини особи, постановляє обвинувальний вирок із звільненням засудженого від відбування покарання.

Якщо в ході судового слідства поряд з наявністю акта амністії, що усуває застосування покарання за вчинене діяння, в діянні особи будуть виявлені ознаки адміністративного правопорушення, суд або суддя зобов'язані направити відповідні матеріали органу (посадовій особі), уповноваженому розглядати справу про таке адміністративне правопорушення

Особи, засуджені за вчинення злочину, які відповідно до закону про амністію підлягають звільненню від відбування (подальшого відбування) покарання, звільняються не пізніше як протягом трьох місяців після опублікування закону про амністію.

Особи, стосовно яких відповідно до закону про амністію застосовується скорочення терміну покарання, мають бути офіційно поінформовані про нове обчислення терміну покарання і про дату закінчення відбування покарання протягом місяця після опублікування закону про амністію».

Помилування. Питання помилування в Україні регулюються Указом Президента України, яким затверджено „Положення про порядок здійснення помилування” від 21 квітня 2015 року N 223/2015.

Помилування це також акт прощення засудженого та звільнення його від покарання. Але воно відрізняється від амністії цілою низкою ознак.

Зокрема, помилування - це акт, який видає Президент України. Це означає, що Президент, як гарант прав і свобод людини, наділений правом прощення навіть особу яка вчинила кримінальне правопорушення, реалізуючи таким чином соціальну спрямованість держави Україна. Є в цьому акті й елемент каяття засудженого, оскільки, подаючи клопотання про помилування, засуджений нерідко визнає вину, розкаюється та бере на себе моральну відповідальність за вчинений злочин, просить його вибачити.

Акт помилування має індивідуальний характер, оскільки стосується конкретного засудженого, на відміну від амністії, яка спрямована на невизначену кількість засуджених. Якщо видання амністії не залежить від засудженого, його бажання та волевиявлення, то подання клопотання про помилування - це право засудженого і саме він є його ініціатором. Помилування, на відміну від амністії, не

має обмежень щодо категорій засуджених, які можуть бути звільнені на підставі акту помилування. Актом помилування може бути замінене одне покарання на інше, більш м'яке.

Помилування засуджених здійснюється у виді:

- заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років;
- повного або часткового звільнення від основного і додаткового покарань.

Право клопотати про помилування має особа, яка:

- засуджена судом України і відбуває покарання в Україні;
- засуджена судом іноземної держави і передана для відбування покарання в Україну без умови про незастосування помилування, вирок суду щодо якої приведено у відповідність із законодавством України;
- засуджена в Україні і передана для відбування покарання іноземній державі, якщо ця держава погодилася визнати і виконати прийняте в Україні рішення про помилування;
- є захисником, одним із батьків, дружиною (чоловіком), дитиною, іншим членом сім'ї, законним представником особи, зазначеної в абзацах другому - четвертому цього пункту.

У виняткових випадках за наявності надзвичайних обставин клопотання про помилування також може бути подано головою або іншим членом Комісії при Президентові України у питаннях помилування, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Уповноваженим Президента України з прав дитини, Уповноваженим Президента України з прав людей з інвалідністю, Уповноваженим Президента України у справах кримськотатарського народу. Голова або інший член Комісії при Президентові України у питаннях помилування, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дитини, Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю, Уповноважений Президента України у справах кримськотатарського народу подають клопотання про помилування безпосередньо до Адміністрації Президента України. До такого клопотання долучаються будь-які документи, які мають значення для застосування помилування.

Клопотання про помилування може бути подано після набрання вироком законної сили, а при розгляді справи в касаційному порядку після прийняття рішення відповідним судом.

Як уже вказувалося, подання клопотання про помилування - це індивідуальний акт-волевиявлення засудженого, його власне прохання про прощення. Але з клопотанням про помилування можуть звертатися також законні представники засудженого. Клопотання про помилування особою, засудженою судом України, яка відбуває покарання в Україні, або засудженою судом іноземної держави і переданою для відбування покарання в Україну без умови про незастосування помилування, подається через адміністрацію установи виконання покарань або іншого органу, що здійснює виконання кримінальних покарань. Адміністрація в установленому порядку реєструє клопотання і протягом п'ятнадцяти днів з дня подання направляє його до Адміністрації Президента України разом із копіями вироку, ухвали і постанови суду, докладною характеристикою про поведінку особи і ставлення її до праці із викладеною письмово думкою адміністрації і, як правило, спостережної комісії або служби у справах дітей про доцільність помилування, а також іншими документами і даними, що мають значення для розгляду питання про застосування помилування.

Засуджені до довічного позбавлення волі також мають право подання клопотання про помилування, але не раніш як по відбутті двадцяти років призначеного покарання.

В Адміністрації Президента України для роботи з клопотаннями засуджених створена дволанкова система органів держави. Перша ланка, яка здійснює підготовку матеріалів до розгляду клопотань про помилування та повідомлення заявника про результати такого розгляду здійснює Департамент з питань помилування Адміністрації Президента України (далі - Департамент). Департамент для виконання покладених на нього завдань має право в установленому порядку запитувати та одержувати від державних органів, органів місцевого самоврядування, установ виконання покарань необхідні для розгляду клопотання про помилування документи, матеріали та інформацію.

Друга ланка – це Комісія при Президентові у питаннях помилування (далі - Комісія), яку утворює Президент України у складі голови, двох заступників голови і членів Комісії. Одним із заступників голови Комісії є за посадою Керівник Департаменту. Обов'язки секретаря Комісії виконує один із членів Комісії. До складу Комісії призначаються висококваліфіковані юристи, громадські діячі, політики та представники творчої інтелігенції.

Клопотання про помилування і підготовлені Департаментом матеріали попередньо розглядаються Комісією.

Організаційною формою роботи Комісії є засідання, які скликаються і проводяться головою Комісії, а за його відсутності - одним із заступників голови Комісії. Засідання Комісії є правомочним, якщо на ньому присутні більшість її складу.

Під час розгляду клопотання про помилування враховуються: ступінь тяжкості вчиненого злочину, строк відбутого покарання, особа засудженого, його поведінка, щире каяття, стан відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, сімейні та інші обставини; думка адміністрації установи виконання покарань або іншого органу, який виконує покарання, спостережної комісії, служби у справах дітей, місцевого органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування, громадських об'єднань та інших суб'єктів про доцільність помилування.

Рішення Комісії приймаються шляхом голосування більшістю присутніх на засіданні членів Комісії. У разі рівного розподілу голосів голос головуєчого на засіданні є вирішальним. Пропозиції Комісії за результатами попереднього розгляду клопотань про помилування оформляються протоколом, який підписують голова та секретар Комісії.

Указ Президента України, яким затверджено Положення про порядок здійснення помилування, встановлює категорії засуджених, до яких помилування застосовується у виняткових випадках, це, зокрема особи, які засуджені за тяжкі чи особливо тяжкі злочини або мають дві і більше судимостей за вчинення умисних злочинів чи відбули незначну частину призначеного їм строку покарання. Такі

засуджені можуть бути помилувані у виняткових випадках за наявності надзвичайних обставин.

Крім цього, особи, засуджені за вчинення корупційних злочинів, можуть бути звільнені від відбування покарання в порядку помилування після фактичного відбуття ними строків, встановлених частиною третьою статті 81 Кримінального кодексу України.

Про інші клопотання, що не підлягають задоволенню, за обставин, передбачених Положенням, Департамент доповідає Комісії.

За результатами попереднього розгляду клопотань про помилування і матеріалів, підготовлених Департаментом, Комісія вносить Президентові України пропозиції про застосування помилування. Про клопотання, підстав для задоволення яких не знайдено, Комісія доповідає Президентові України. Про помилування засудженого Президент України видає указ.

У разі відхилення Комісією клопотання про помилування засудженої особи повторне клопотання щодо неї за відсутності нових обставин, що заслуговують на увагу, може бути внесено на розгляд Комісії не раніш як через рік із часу відхилення попереднього клопотання.

Укази Президента України про помилування засуджених для виконання надсилаються:

- щодо осіб, які відбувають покарання в установах чи органах виконання покарань, - Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби;
- щодо осіб, які звільняються від додаткових покарань, - відповідним судам;
- щодо осіб, засуджених до тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, до службових обмежень для військовослужбовців чи до позбавлення військових звань, - Міністерству оборони України;
- щодо інших осіб - відповідним міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади;
- щодо осіб (громадян іноземної держави), засуджених судами України до позбавлення волі, які передані для відбування покарання в державах, громадянами яких вони є, - Міністерству юстиції України.

Крім того, укази Президента України про помилування засуджених надсилаються Міністерству внутрішніх справ України до відома та іншим державним органам для забезпечення соціальної адаптації осіб, які відбули покарання.

Звільнення засудженого проводиться у день надходження указу Президента про помилування у відповідний орган (установу) виконання покарань, а якщо документи одержані після закінчення робочого дня - у першій половині наступного дня. Якщо звільнення на підставі акту помилування здійснюється від покарання у виді виправних або громадських робіт, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, орган пробачії не пізніше наступного робочого дня після одержання указу про помилування направляє повідомлення власнику підприємства, установи, організації або уповноваженому ним органу, де засуджений відбував покарання або працював, про припинення виконання громадських робіт чи відрахувань з його заробітної плати або зняття обмежень щодо права займати певні посади або займатися певною діяльністю. Засудженому за його вимогою може видаватися довідка про відбуття покарання або про звільнення від нього.

Органи, на які покладено виконання указів Президента України про помилування засуджених, повідомляють Адміністрацію Президента України про їх виконання. Контроль за виконанням указів Президента України про помилування здійснює Комісія у питаннях помилування.

Звільнення у зв'язку з скасуванням вироку і закриттям кримінального провадження

Згідно із ст. 4 КВК України підставою виконання і відбування покарання є вирок суду, який набрав законної сили, інші рішення суду, а також закон України про амністію та акт помилування.

Як видно, законодавець на перше місце серед підстав відбування і виконання покарання ставить вирок суду. І це не випадково, оскільки саме таке правило встановлено статтями 29, 62 Конституції України. З вказаних статей витікає, що особа може бути визнана винуватою та зазнати правообмежень тільки на підставі

обвинувального вироку суду. Відповідно, у випадку скасування вироку, засуджений негайно звільняється від відбування покарання.

Існування саме такої підстави – “звільнення у зв’язку з скасуванням вироку і закриттям кримінального провадження” обумовлене тим, ще само по собі скасування вироку не завжди означає автоматичного звільнення засудженого. В таких випадках у засудженого змінюється статус. Наприклад, якщо вирок скасований але провадження направлене на новий розгляд до суду, засуджений втрачає статус засудженого, але може бути взятий під варту та етапований до слідчого ізолятора.

Оскільки ця підстава звільнення сформульована в Кримінально-виконавчому кодексі, то це означає, що вирок набрав законної сили, особа набула статус засудженого та почала відбувати покарання. У разі якщо вирок не набрав законної сили і особа має статус підозрюваного або підсудного, кримінально-виконавчі правовідносини не виникли і, відповідно, особа не може бути звільнена від відбування покарання в порядку, передбаченому кримінально-виконавчим законодавством.

Підстави скасування вироку суду можуть бути різними і належать як до процесуально-правових, так і до матеріально-правових. Ці питання врегульовані нормами кримінального та кримінального процесуального права. Але для процесу виконання-відбування покарання в аспекті кримінально-виконавчого права не має значення у зв’язку з чим вирок суду скасований та кримінальне провадження закрите. Для установ та органів виконання покарання скасування вироку суду та закриття кримінального провадження є безумовною підставою для звільнення засудженого від відбування покарання.

Порядок звільнення за цією підставою тотожній порядку дострокового звільнення засудженого. Звільнення засудженого проводиться у день надходження документу, яким вирок суду скасований (постанови чи ухвали суду про скасування відповідного вироку) в орган (установу) виконання покарань, а якщо документи одержані після закінчення робочого дня, - у першій половині наступного дня. Засудженому за його вимогою може видаватися довідка про відбуття покарання або про звільнення від нього.

Звільнення у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку

Кримінальне законодавство встановлює правило, згідно з яким звільненню від відбування покарання підлягають особи, відносно яких строки давності виконання обвинувального вироку закінчилися. Суд постановляє обвинувальний вирок і звільняє засудженого від відбування покарання на підставах, передбачених ст. 80 КК України.

Для органів і установ виконання покарань це є підставою для звільнення засудженого від відбування покарання (ст. 152 КВК України).

Наявність цієї підстави серед інших пояснюється тим, що зі спливом певних строків, встановлених законом, виконання покарання втрачає свою актуальність та ефективність.

Згідно із ст. 327 КПК України рішення про застосування строків давності приймає суд, причому вимоги ст. 80 КК України для суду є обов'язковими, за винятком розгляду цього питання щодо осіб, які були засуджені до довічного позбавлення волі. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі.

Особа звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки: два роки - у разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі; три роки - у разі засудження до покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості; п'ять років - у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин; десять років - у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин; п'ятнадцять років - у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин.

Зі впливом вказаних строків виконання обвинувального вироку не здійснюється, а засуджений підлягає звільненню від відбування покарання.

У зв'язку з цією підставою треба звернути увагу на таке. Якщо засуджений звільнюється у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, це означає, що він з якихось причин так і не почав відбувати покарання, бо в іншому випадку, тобто у разі відбування засудженим покарання або ухилення від його відбування, строки давності виконання обвинувального вироку припиняються. Тому установи (органи) відбування покарання фактично не можуть керуватися цією підставою, оскільки при її застосуванні не існує кримінально-виконавчих правовідносин.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання

Призначаючи покарання, суд обов'язково вказує строк, протягом якого засуджений повинен його відбувати. Але покарання не є самоціллю. Воно призначається для досягнення певного позитивного ефекту, а саме для виправлення і, як конкретизує ст. 1 КВК України, ресоціалізації засуджених, а також попередження вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Передбачається, що вказана мета буде досягнута за той строк, який визначив суд у своєму вирoku. Однак позитивні зміни в свідомості та особистості засудженого можуть статися раніш, ніж закінчиться строк покарання, і в такому випадку покарання втрачить свої соціально орієнтовані виправні та попереджувальні властивості та перетвориться на суто каральний вплив.

Для уникнення таких ситуацій закон передбачає можливість дострокового звільнення від відбування покарання.

Дострокове звільнення від покарання – поняття родове та включає в себе цілий ряд видів такого звільнення, зокрема, умовно-дострокове звільнення.

Інститут умовно-дострокового звільнення від відбування покарання врегульований нормами кількох галузей права, - кримінального права, кримінального процесу та кримінально-виконавчого права.

Кримінально-виконавче право регулює порядок та умови винесення установою (органом) виконання покарання подання до суду про застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення. Частина 3 ст. 154 КВК України визначає, що адміністрація органу або установи виконання покарань після відбуття засудженим установленої Кримінальним кодексом України частини строку покарання зобов'язана в місячний термін розглянути питання щодо можливості представлення його до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Стосовно засудженого, щодо якого відповідно до статей 81, 82 Кримінального кодексу України може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, орган або установа виконання покарань у місячний термін надсилає клопотання до суду у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством. Отже, подання до суду матеріалів про умовно-дострокове звільнення засудженого, за наявності формальних можливостей застосувати цю підставу звільнення, є обов'язком адміністрації кримінально-виконавчої установи.

Обов'язковою умовою застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання є відбуття засудженим певної, встановленої законом частини строку покарання.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

У разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами про призначення покарання за сукупністю вироків та правилами складання покарань і зарахування строку попереднього ув'язнення.

За наявності вказаних підстав орган або установа виконання покарань спільно з спостережною комісією або службою у справах дітей забор'язані в місячний термін розглянути питання щодо можливості представлення засудженого до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким та надіслати подання до суду.

Для розгляду питання про умовно-дострокове звільнення або заміну покарання більш м'яким в установі створюється комісія у такому складі: голова комісії - начальник установи; члени комісії - заступники начальника установи, начальник оперативного підрозділу, начальник медичної частини та начальник підрозділу, який є секретарем комісії. До складу комісії також можуть включатися за їх згодою керівники загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів при установі, представники методично-виховної ради установи (педагогічної ради). За три місяці до розгляду матеріалів на засіданні комісії підрозділ складає списки засуджених, щодо яких передбачається розглянути питання про умовно-дострокове звільнення або заміну покарання більш м'яким.

Засідання комісії відбуваються в присутності засудженого, стосовно якого розглядається відповідне питання. Засідання комісії проводяться не менше двох разів на місяць. Рішення ухвалюється простою більшістю голосів членів комісії, присутніх на її засіданні. Засідання комісії оформлюється протоколом, який підписується головою та секретарем комісії. Рішення комісії оголошується засудженому під особистий підпис на витязі з протоколу, який долучається до його особової справи.

На засудженого, стосовно якого прийнято позитивне рішення комісії про подання матеріалів до суду щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, відповідний підрозділ установи готує до суду подання про звільнення такої особи від відбування покарання.

Після погодження подання зі спостережною комісією (службою у справах дітей) матеріали направляються до суду.

Виходячи з положень п. 2 частини 1 ст. 537 КПК України прийняття рішення щодо застосування до засудженого умовно-дострокового звільнення віднесено до компетенції суду в межах розгляду питань, які вирішуються судом під час виконання вироків.

Відповідно до ст. 539 КПК України подання про умовно-дострокове звільнення вирішується судом.

Адміністрація кримінально-виконавчої установи подає подання, пов'язане з УДЗ до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання (тобто за місцезнаходженням органу або установи, яка виконує відповідне покарання). Таке подання розглядається протягом десяти днів з дня його надходження до суду суддею одноособово згідно з загальними правилами судового розгляду, передбаченими статтями 318-380 КПК України, з урахуванням особливостей, викладених в ст. 539 КПК України.

У судові засідання викликаються засуджений, його захисник, законний представник, прокурор. Про час та місце розгляду подання повідомляються орган або установа виконання покарань, що відає виконанням покарання або здійснює контроль за поведінкою засудженого; спостережна комісія, служба у справах дітей, якщо розглядається погоджене з ними клопотання, інші особи у разі необхідності.

Неприбуття в судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені про місце та час розгляду клопотання (подання), не перешкоджає проведенню судового розгляду, крім випадків, коли їх участь визнана судом обов'язковою або особа повідомила про поважні причини неприбуття.

За наслідками розгляду клопотання (подання) суд постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку. Оскарження прокурором ухвали суду

щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким зупиняє її виконання.

У разі відмови суду щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким повторне подання в цьому питанні щодо осіб, засуджених за тяжкі і особливо тяжкі злочини до позбавлення волі на строк не менше п'яти років, може бути внесено не раніше як через один рік з дня винесення постанови про відмову, а щодо засуджених за інші злочини та неповнолітніх засуджених - не раніше як через шість місяців.

Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання.

Звільнення на підставі хвороби

Однією з підстав звільнення від відбування покарання законодавець називає хворобу засудженого.

Якщо засуджений захворів хворобою, яка фактично перешкоджає здійсненню на нього виправного впливу, то такий засуджений підлягає звільненню. Пояснюється це тим, що за таких умов покарання не досягає мети, яка стоїть перед покаранням та кримінально-виконавчим законодавством, та не може виконати завдань виправлення та ресоціалізації.

Підставою для порушення питання про можливість звільнення засудженого від відбування покарання за хворобою є факт захворювання засудженого після постановлення вироку або під час відбування покарання на психічну або іншу тяжку хворобу, яка перешкоджає відбуванню покарання. Головною ознакою є те, що хвороба перешкоджає засудженому відбувати покарання. Мається на увазі, що стан захворювання таким чином змінює свідомість та поведінку засудженого, що він або перестає сприймати покарання як таке, або фактично втрачає свої антисупільні риси.

Як видно зі змісту закону, існує два види звільнення засуджених від відбування покарання за хворобою:

- 1) звільнення у зв'язку з захворюванням психічною хворобою;
- 2) звільнення у зв'язку з захворюванням іншою тяжкою хворобою.

Але для установ (органів) виконання покарань визначальною ознакою є винесення постанови судом про звільнення засудженого від відбування покарання або відмову такого звільнення та застосування, наприклад, примусових заходів медичного характеру. Тобто з точки зору кримінально-виконавчого права ця підстава звільнення лише тоді дійсно стає підставою, коли є відповідна постанова суду.

Для визначення того, наявність якої хвороби може стати підставою для звільнення засудженого, Міністерство юстиції України разом з Міністерством охорони здоров'я 15.08.2014 р. затвердили Наказ № 1348/5/572 «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі», в якому встановили відповідний перелік захворювань. Лікарсько-консультативні комісії під час виявлення хвороб засуджених і надання висновків про їх звільнення керуються саме цим переліком.

Але треба зазначити, що констатування у засудженого захворювання, яке включено до вказаного переліку, ще не означає безумовного звільнення такого засудженого від відбування покарання. Остаточо це питання вирішує суд у засіданні.

Медичному обстеженню з метою підготовки та подання до суду матеріалів для вирішення питання про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання підлягають засуджені, які захворіли в УВП, а також особи, які захворіли до засудження, але їх хвороби внаслідок прогресування набули характеру, зазначеного в переліку захворювань, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання. Медичний огляд засуджених осіб проводиться лікарсько-консультативними комісіями закладів охорони здоров'я ДКВС, а у разі неможливості перенаправлення хворого засудженого до закладу охорони здоров'я ДКВС медичний огляд засуджених осіб проводиться лікарсько-консультативними комісіями закладів охорони здоров'я державної або комунальної форм власності після обов'язкового лікування і обстеження хворого в стаціонарних умовах закладів охорони здоров'я ДКВС або закладів охорони здоров'я державної або комунальної форм власності з урахуванням результатів його медичного обстеження, проведеного лікування та

зключного діагнозу. У закладах охорони здоров'я ДКВС склад лікарсько-консультативної комісії визначається та затверджується начальником УВП, а у закладах охорони здоров'я державної або комунальної форм власності - керівником цього закладу.

З урахуванням результатів медичного огляду засудженого лікарсько-консультативна комісія негайно складає висновок про медичний огляд засудженого щодо наявності захворювання, визначеного Переліком захворювань, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання.

Висновок комісії негайно передається до УВП, за якою значиться такий хворий засуджений на дату огляду комісією. На підставі висновку комісії начальник УВП, за якою значиться засуджений, протягом доби після отримання висновку комісії готує подання до суду про вирішення питання для звільнення засудженого від відбування покарання за хворобою. До подання додаються особова справа засудженого і висновок комісії. Засуджений, щодо якого встановлено наявність підстав для подання до суду матеріалів про звільнення від подальшого відбування покарання за хворобою, залишається в закладі охорони здоров'я ДКВС або закладі охорони здоров'я державної чи комунальної форм власності до прийняття судом остаточного рішення.

Подальший розгляд цього подання здійснює суд. Виходячи з положень п. 6 частини 1 ст. 537 КПК України прийняття рішення щодо звільнення засудженого у зв'язку з хворобою віднесено до компетенції суду в межах розгляду питань, які вирішуються судом під час виконання вироків.

При вирішенні питання про звільнення від відбування покарання за хворобою суд враховує тяжкість вчиненого злочину, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи.

Клопотання (подання) про звільнення за цією підставою розглядається протягом десяти днів з дня його надходження до суду суддею одноособово згідно з загальними правилами судового розгляду, передбаченими статтями 318-380 КПК України, з урахуванням особливостей, викладених в ст. 539 КПК України.

У судові засідання викликаються засуджений, його захисник, законний представник, прокурор. Про час та місце розгляду клопотання (подання) повідомляються орган або установа виконання покарань, що відає виконанням покарання або здійснює контроль за поведінкою засудженого; лікарська комісія, яка наддала відповідний висновок, інші особи у разі необхідності.

Неприбуття в судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені про місце та час розгляду клопотання (подання), не перешкоджає проведенню судового розгляду, крім випадків, коли їх участь визнана судом обов'язковою або особа повідомила про поважні причини неприбуття.

За наслідками розгляду клопотання (подання) суд постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Якщо особу, засуджену до громадських робіт або обмеження волі, було визнано інвалідом першої або другої групи, орган чи установа виконання покарань вносить подання до суду про його дострокове звільнення від відбування покарання. Разом з поданням до суду надсилається висновок лікарсько-трудової експертної комісії. Якщо на психічну чи іншу тяжку хворобу захворів засуджений до виправних робіт або штрафу, суддя у всіх випадках виносить постанову про звільнення його від дальшого відбування покарання.

Після винесення судом постанови про звільнення засудженого від відбування покарання за хворобою відповідні документи надсилаються до установи (органу) виконання покарань. Адміністрація установи (органу) проводить звільнення засудженого в день надходження документів або, якщо документи надійшли після закінчення робочого дня, в наступний за цим день. У разі прийняття судом рішення про звільнення засуджений звільняється безпосередньо із закладу охорони здоров'я ДКВС або закладу охорони здоров'я державної чи комунальної форм власності.

У разі звільнення засудженого від подальшого відбування покарання у зв'язку із психічним розладом до нього судом можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру.

У разі прийняття судом рішення про відмову у задоволенні подання про звільнення засудженого за хворобою такий засуджений з урахуванням його стану здоров'я продовжує лікування у закладі охорони здоров'я ДКВС або закладі

охорони здоров'я державної чи комунальної форм власності або повертається до УВП, з якої він прибув.

У разі погіршення стану здоров'я засудженого, якому суд відмовив у звільненні від подальшого відбування покарання за хворобою, на підставі повторного висновку комісії подання про звільнення від відбування покарання повторно подається до суду.

Інші підстави звільнення від відбування покарання

У статті 152 КВК України законодавець наводить не вичерпний перелік підстав звільнення від відбування покарання.

Чинний КК України передбачає такі підстави, які не увійшли в ст. 152 КВК України. Це, наприклад, стаття 83 КК України “Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років”. Засуджених до обмеження волі або до позбавлення волі жінок, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, суд може звільнити від відбування покарання в межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку. Вказана підстава застосовується судом але за поданням керівництва установи (органу) виконання покарань.

Наступною підставою з числа інших, можна вказати звільнення від відбування покарання з випробуванням. Ця підстава має безпосереднє відношення до виникнення правовідносин в сфері пробації, оскільки саме ці органи здійснюють облік та нагляд за особами, звільненими з випробуванням. Отже, якщо суд, крім випадків засудження за корупційний злочин, при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Крім того, підставами звільнення особи від відбування покарання в межах кримінально-виконавчих правовідносин можуть бути, так звані, реабілітуючі підстави. Йдеться, наприклад, про декриміналізацію діянь, за які особа відбуває покарання. У таких випадках особа підлягає звільненню від відбування покарання, причому така особа з точки зору кримінального законодавства буде вважатися такою, що не має судимості.